

І. Г. БАЧЫЛА

**ВЯСКОВЫ ЖЫЛЫ КОМПЛЕКС БЕЛАРУСАЎ
У НАВУКОВЫХ ПРАЦАХ ЧЛЕНА-КАРЭСПАНДЭНТА
НАЦЫЯНАЛЬнай АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ
А. І. ЛАКОТКІ**

Аналізуецца ўклад вядомага айчыннага этнолага і архітэктара А. І. Лакоткі ў вывучэнне вясковага жыллага комплексу беларусаў. Аўтарам даследавання былі разгледжаны і сістэматызаваны працы вучонага, ахарактарызавана база выкарыстаных ім крыніц і метадаў, вызначана ступень вывучанасці А. І. Лакоткам дадзенай часткі матэрыяльнай культуры беларусаў.

A. I. Lokotko's research on Belarusian rural residential complex. The following article represents the analysis of famous Belarusian ethnologist and architect A. I. Lokotko research work on rural residential complex. The author attempts to study and systematize A. I. Lokotko works, describe used sources and scientific methods, determine the level of topic under consideration inquiry.

Ключавыя словы: А. І. Лакотка, беларуская этналогія, вясковы жылы комплекс, сядзіба, тыпы двара, інтэр'ер.

Keywords: A. I. Lokotko, Belarusian ethnology, rural residential complex, homestead, interior.

Развіццё этналагічнай навукі патрабуе дасканаллага аналізу вынікаў працы даследчыкаў. Асэнсаванне таго, што было імі зроблена, дазваляе вызначыць напрамак далейшага развіцця беларускай этналогіі, больш глыбока зразумець базу крыніц, метады даследаванняў. Гісторыя вывучэння вясковага жыллага комплексу беларусаў яшчэ не была прадметам спецыяльнага даследавання.

У другой палове XX ст. значна павялічылася колькасць прац па матэрыяльнай культуры беларусаў (Л. А. Малчанова, В. С. Цітоў, Э. Р. Саба-

Бачыла Ірына Генадзьеўна — аспірантка кафедры этналогіі, музейялогіі і гісторыі мастацтваў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

ленка, У. С. Гуркоў). Асобныя этналагічныя даследаванні былі прысвечаны традыцыйнаму беларускаму жыллю (Беларускае народнае жыллё, 1973). За гэты час была вывучана і ахарактарызавана вялікая колькасць помнікаў традыцыйнага беларускага дойлідства, у тым ліку вясковага жылога комплексу (У. С. Гуркоў, 1975; С. А. Сергачоў, 1984; Ю. А. Якімовіч, 1978; У. У. Трацэўскі, 1989). Сярод прац айчынных даследчыкаў беларускага дойлідства асаблівую ўвагу звяртаюць на сябе працы вядомага этнолага і архітэктара Аляксандра Іванавіча Лакоткі.

У 1972 г. ён паступіў у Беларускае політэхнічнае інстытут на архітэктурны факультэт, пасля заканчэння якога кіраваў рабочай групай па стварэнні Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту. Пад яго кіраўніцтвам было праведзена шмат экспедыцый, абследаваны сотні сельскіх паселішчаў, узятая на ўлік некалькі тысяч помнікаў беларускага дойлідства. Падчас іх выконваліся чарцяжы і абмеры, збіраліся фотаматэрыялы, вяліся палявыя дзённікі. Членамі рабочай групы была распрацавана спецыяльная картатэка звестак аб сабраных матэрыялах. Вынікі гэтай працы А. І. Лакотка выклаў у шэрагу артыкулаў [1—6]. У гэтых публікацыях вучоны звярнуў увагу на планіроўку сядзібы, канструктыўна-планіровачныя асаблівасці вясковага жылля, яго рэгіянальныя рысы, ахарактарызаваў інтэр’ер хаты, пабудовы прыгугмення (павеці, пуні).

У 1985 г. А. І. Лакотка абараніў кандыдацкую дысертацыю «Агульныя і рэгіянальныя асаблівасці народнага жылля Беларусі (сярэдзіна XIX—XX ст.)» па спецыяльнасці «Этнаграфія». Даследчык упершыню сістэматызаваў агульныя і рэгіянальныя рысы вясковага жылля Беларусі, паказаў эвалюцыю яго асобных кампанентаў, а таксама міжэтнічныя сувязі. Аўтар вылучыў эканамічныя, гістарычныя, прыродна-геаграфічныя фактары, якія паўплывалі на беларускае вясковае дойлідства. Вучоны ўключыў асобныя лакальныя раёны Беларусі ў арэал генезісу шэрагу міжэтнічных асаблівасцей вясковага жылога комплексу ўсходніх славян. Матэрыялы дысертацыі А. І. Лакоткі былі выкарыстаны пры распрацоўцы экспазіцый асобных зон Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту.

У 1989—1995 гг. вучоны займаў пасаду намесніка дырэктара па навуковай працы гэтага музея. Ён працягнуў збіральніцкую і даследчыцкую дзейнасць. Вынікам стаў шэраг артыкулаў [7—9]) і грунтоўная мапаграфія «Беларускае народнае дойлідства», якую ў 1993 г. А. І. Лакотка абараніў у якасці доктарскай дысертацыі па спецыяльнасці «Этналогія (этнаграфія)». У гэтай працы вучоным быў выкарыстаны комплекс дакументаў: архіўныя крыніцы, дадзеныя археалогіі, летапісы,

інвентары, апісанні, судовыя акты, мытныя кнігі, у тым ліку матэрыялы, сабраныя аўтарам у ходзе экспедыцый (1978—1988 гг.). А. І. Лакотка разгледзеў беларускае дойлідства пад уплывам фактараў, якія паўплывалі на фарміраванне яго этнічных тыпаў і асаблівасцей. Даследчык вызначыў этнічныя прыкметы ў гістарычнай сістэме рассялення, удакладніў тыпы паселішчаў, распрацаваў функцыянальнае заніраванне прасторы паселішчаў.

Аўтар даследаваў тыпалогію сядзіб. Ён аднёс беларускую сялянскую сядзібу да адкрытага тыпу і ўказаў, што ў працэсе развіцця яна набыла некаторыя пераходныя формы. А. І. Лакотка ахарактарызаваў вяночны і пагонны тыпы сядзібнай забудовы, паказаў фарміраванне новага тыпу двара на аснове іх эвалюцыі [10, с. 107]. Пры гэтым вучоны дапоўніў дасягненні папярэдніх даследчыкаў (Н. І. Лебедзевай, Я. Э. Бломквіст, Л. А. Малчанавай, В. С. Цітова), паказаў эвалюцыю сялянскага двара, распрацаваў класіфікацыю, вызначыў узаемасувязі вясковага двара з грамадскім дойлідствам.

Даследчык выявіў спецыфічныя рысы ў фарміраванні жылля, інтэр'еру, дэкару, звярнуў увагу на генезіс дахаў у беларускім вясковым жыллі, тэхніку яго насцілу, а таксама выказаў гіпотэзу, што зыходнай формай даху была шатровая [10, с. 119]. Ён вылучыў зааморфны, тэраталагічны, антрапаморфны, геаметрычны і бытавы арнаментальныя тыпы, ахарактарызаваў асаблівасці выкарыстання колеру ў Падзвінні, Падняпроўі, Панёманні, Цэнтральнай Беларусі, Усходнім і Заходнім Палессі. А. І. Лакотка ўказаў на асаблівасці гаспадарчых пабудоў вясковага сялянскага двара, распазнаў два тыпы клецяў, тры комплексы калодзежаў [10, с. 223], вызначыў рэгіянальныя адрозненні беларускіх лазняў. А. І. Лакотка адзначыў уплыў на фарміраванне жылля традыцый духоўнай культуры, прааналізаваў малыя формы вясковага жылога комплексу, указаў на падабенства гарадскога і вясковага жылля. Манаграфія багата ілюстравана фотаматэрыяламі, замалёўкамі, схемамі і планами.

Перыяд канца 1970-х — сярэдзіны 1990-х г. стаў важным этапам у навукова-даследчыцкай дзейнасці А. І. Лакоткі. Шматгадовыя экспедыцыі і спецыяльная падрыхтоўка дапамаглі яму стаць адным з вядучых спецыялістаў па беларускім дойлідстве, а назапашаныя каштоўныя матэрыялы значна папоўнілі базу крыніц айчынай этналагічнай навукі.

У 1995 г. А. І. Лакотка перайшоў на працу ў Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі на пасаду загадчыка аддзела архітэктуры. З гэтага часу ён пачаў займацца вывучэннем прафесійнай беларускай архітэктуры.

Аднак вясковы жылы комплекс беларусаў па-ранейшаму застаўся ў коле яго навуковых інтарэсаў. У гэтым жа годзе А. І. Лакотка апублікаваў ма-награфію «Пад стрэхамі прашчураў». Даследчык звярнуў увагу не толькі на сялянскую сядзібу, але і на жыллё шляхты, параўнаў іх. А. І. Лакотка прыйшоў да высновы, што маёнтак набліжаўся да таго тыпу сялянскага жылля, які звычайна завецца хатай на дзве палавіны [11, с. 170]. Вучоны вызначыў сувязь памяшканняў і пабудоў у структуры сядзібы, адзначыў, што арганізацыя ўнутранай прасторы жылля залежала ад яго арыентацыі адносна напрамкаў свету і размяшчэння печы. А. І. Лакотка паказаў змены, якія адбыліся ў сістэме сельскага рассялення: пачынаючы з 30-х гг. XX ст. на яго ўплывала гаспадарчае планаванне.

У 1997 г. А. І. Лакотка надрукаваў працу «Беларусы. Т. 2. Дойлідства», у 2001 г. абараніў доктарскую дысертацыю па спецыяльнасці «Тэорыя і гісторыя архітэктуры, рэстаўрацыя і рэканструкцыя будынкаў і збудаванняў». У гэтай працы даследчык паказаў эвалюцыю сістэмы рассялення і тыпаў паселішчаў, звярнуў увагу на асаблівасці маёнткаў (цэнтрычнасць, сіметрыя ў плане і ў папярэзнай, выкарыстанне вопыту прафесійных доўладцаў), параўнаў панскі дом з традыцыйнай хатай. Аўтар раскрыў ролю культурных, сацыяльных, гаспадарчых фактараў у фарміраванні этнічных і рэгіянальных рыс жылля беларусаў. Даследчык адзначыў, што на генезіс пагоннага двара паўплывалі ландшафт і асаблівасці фарміравання паселішчаў. А. І. Лакотка вызначыў традыцыйныя тыпы забудовы Падняпроўя, Панёмання, Цэнтральнай Беларусі, Усходняга і Заходняга Палесся [12, с. 265], распрацаваў класіфікацыю архітэктурна-планіровачных асаблівасцей жылля, раскрыў ролю ўсходнееўрапейскіх і заходнееўрапейскіх традыцый у фарміраванні яго этнічных рыс, паказаў уплыў жыллага асяроддзя на эмацыянальны стан чалавека.

У 2004 г. А. І. Лакотка стаў дырэктарам Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Як кіраўнік А. І. Лакотка надаў шмат увагі падрыхтоўцы і выданню калектыўных прац. Сярод іх «Гарады і вёскі Беларусі» і «Архітэктура Беларусі: нарысы ва ўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэксте». Шматтомная энцыклапедыя «Гарады і вёскі Беларусі» [13] з'яўляецца фундаментальным даследаваннем, у якім на падставе комплексу крыніц паказаны гісторыя і сучасны стан вясковых і гарадскіх паселішчаў, а таксама плане і характар вясковай забудовы. Адзначана колькасць двароў у розныя гістарычныя перыяды, ахарактарызаваны асаблівасці жыллага комплексу. У 2006—2010 гг. у межах Дзяржаўнай комплекснай праграмы фундаментальных даследаванняў «Гісторыя і культура» Інстытут

мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы правёў грунтоўныя даследаванні па тэме «Архітэктура Беларусі ў сістэме славянскіх культур». Вучоны прыняў актыўны ўдзел у гэтай працы, у выніку якой быў апублікаваны чатырохтомнік у шасці кнігах. Сярод іх — «Беларускае народнае дойлідства» [14]. У асобнай частцы гэтай працы А. І. Лакотка разгледзеў вясковы жылы комплекс, звярнуў увагу на сувязь беларускага дойлідства з дойлідствам іншых славянскіх народаў і неславянскіх народаў Еўропы, на генезіс слупавой і зрубнай канструкцыі жылых пабудоў беларусаў. Аўтар адзначыў, што планіровачныя рысы традыцыйнага жылля паўплывалі на архітэктуру грамадскіх збудаванняў, паказаў падабенства асноўных тыпаў сельскіх паселішчаў беларусаў з рускімі і ўкраінцамі [14, с. 28], а таксама асаблівасці развіцця вясковага жылога комплексу ў другой палове XX — пачатку XXI ст. Даследчык упершыню вылучыў асноўныя прынцыпы фарміравання традыцыйнай дваровай забудовы, раскрыў іх змест. Гэта прынцып функцыянальнага супадпарадкавання, прынцып канструкцыйнага адзінства, прынцып аб'ёмна-прасторавага супадпарадкавання.

А. І. Лакотка звярнуў увагу на інтэр'ер жылля. Ён вызначыў прынцып залежнасці пабудовы інтэр'ера ад працоўнай дзейнасці. У працы даследчык разгледзеў дэкор беларускага жылля, яго сувязь з дэкорам жылля рускіх і ўкраінцаў, адзначыў у якасці іх агульнай рысы геаметрычныя формы, выявіў тры арэалы беларускага дэкару (паўднёва-ўсходні, паўночна-ўсходні, заходні) і прыйшоў да высновы, што формы беларускай архітэктурнай разьбы пашыраліся з захаду на ўсход.

Гэтак жа грунтоўна А. І. Лакотка прааналізаваў архітэктуру гаспадарчых пабудоў жылога комплексу: канструктыўна-планіровачныя і функцыянальныя асаблівасці клецяў, істопак, хлявоў і інш. Вучоны паказаў, што клець была характэрна для ўсіх славянскіх этнасаў. Аўтар лічыць, што яна магла сфарміравацца з паўзямлянкі. Ён таксама вылучыў дзве групы гумнаў у залежнасці ад спосабу сушкі снапоў і тры — у адпаведнасці з тыпам праезду [14, с. 239], ахарактарызаваў малыя архітэктурныя формы — невялікія збудаванні рознага гаспадарчага прызначэння (агароджы, брамы, лаўкі, пералазы, калодзежы).

Шмат новага з'явілася і ў выкарыстанні метадаў даследавання. А. І. Лакотка прымяняў параўнальна-гістарычны метады ў спалучэнні са структурным, функцыянальным і дыфузіянісцкім. Вучоны разгледзеў традыцыйнае беларускае дойлідства як адзінае цэлае, як сістэму ўзаемзвязаных частак, вонкавыя і ўнутраныя рысы жылога комплексу ў цеснай узаемасувязі, звярнуў увагу і на функцыі жылых пабудоў і іх час-

так. Даследчык вывучыў уплыў геаграфічнага і гістарычнага фактараў на вясковы жылы комплекс беларусаў. Выкарыстанне шырокага кола метадаў у іх спалучэнні значна павысіла якасць яго навуковых прац.

Такім чынам, даследчыкам зроблена шмат у вывучэнні вясковага жылога комплексу беларусаў. Ён распрацаваў класіфікацыю тыпаў паселішчаў, сядзіб, планіроўкі вясковых пабудоў, выявіў этнічныя рысы вясковага жылога комплексу, якія сфарміраваліся ў выніку сінтэзу ўсходнеёрапейскіх і заходнеёрапейскіх традыцый дойлідства. А. І. Лакотка выкарыстаў шырокае кола метадаў даследавання, якое ўключае структурны, функцыянальны, дыфузіянісцкі, параўнальна-гістарычны метады. Гэта надало працам вучонага высокі навуковы ўзровень, яны ўзбагацілі беларускую этналагічную навуку.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Лакотка А. І.* А на тым гумнішчы... // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1981. № 4. С. 41—43.
2. *Лакотка А. І.* Дойлідства продкаў // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1982. № 4. С. 22—24.
3. *Лакотка А. І.* Скарбніца народнай архітэктуры // Польша. 1982. № 4. С. 167—172.
4. *Лакотка А. І.* Паграбы і стопкі // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1984. № 3. С. 29—30.
5. *Лакотка А. І.* Малыя формы ў народным дойлідстве // Мастацтва Беларусі. 1985. № 1. С. 71—72.
6. *Лакотка А. І.* Вяночныя двары // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1985. № 3. С. 32—33.
7. *Лакотка А. І.* Людзі на балоце // Беларуская мінуўшчына. 1993. № 3—4. С. 68—72.
8. *Лакотка А. І.* Вянок на вільчыку // Беларуская мінуўшчына. 1994. № 4. С. 24—27.
9. *Лакотка А. І.* Пад Чарнобыльскім крылом // Беларуская мінуўшчына. 1995. № 4. С. 40—42.
10. *Локотко А. И.* Белорусское народное зодчество: середина XIX—XX в. Минск : Наука и техника, 1991. 286 с.
11. *Лакотка А. І.* Пад стрэхамі прашчुरаў. Мінск : Польша, 1995. 384 с.
12. Беларусы : у 13 т. / рэдкал. : В. К. Бандарчык, М. Ф. Піліпенка, А. І. Лакотка. Мінск : Тэхналогія, 1995—2010. Т. 2 : Дойлідства / В. К. Бандарчык [і інш.]. 1997. 391 с.
13. Гароды і вёскі Беларусі : энцыкл. / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. Мінск : Беларус. энцыкл., 2004.
14. Архітэктура Беларусі: нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэксце : у 4 т. / рэдкал. : А. І. Лакотка (гал. рэд.). Мінск : Беларус. навука, 2005—2008. Т. 4, кн. 1 : Беларускае народнае дойлідства / А. І. Лакотка. 2008. 495 с.